

Несипкалиев Даурен Еренгалиевичтің
«Студент жастардың саяси әлеуметтенуі: ірі қала жағдайындағы
салыстырмалы талдау» атты «6D050100 – Әлеуметтану» мамандығы
бойынша «философия докторы» (PhD) дәрежесін алу үшін дайындалған
диссертацияға

АҢДАТПА

Зерттеу тақырыбының өзектілігі. Саяси әлеуметтену тұрақты және озық қоғам параметрлерінің бірі болып саналады. Баршамызға белгілі, қазіргі саяси жүйе азаматтардың жаңғыртылған және экономикалық даму процестеріне қатысуына ықпал ететін әрі оны күшейтетін күрделі, автономды, бейімделген және үйлестірілген институттар кешенін қамтиды. Сондықтан әлеуметтік жаңғырту мен экономикалық дамудың мақсаттары мен міндеттеріне қол жеткізу жаһандану, урбанизация және технологиялық өзгерістермен сипатталатын қазіргі заман талаптарына жауап беретін саяси әлеуметтенусіз мүмкін емес.

Бұл зерттеудің өзектілігі бірқатар жағдайларға байланысты, біріншіден, ол Қазақстан студент жастарының саяси әлеуметтенуін түсінуге негіз жасайды, алайда бұл процеске әлеуметтік шындықтың көптеген конструкциялары мен элементтері қатысады. Екіншіден, классикалық және заманауи саяси әлеуметтенуді зерттеу бірқатар негізгі мәселелерге бағытталған: саяси әлеуметтену, негізгі агенттер, жастардың қатысуы мен мінез-құлқы туралы идеялар. Олар диссертацияның бірінші бөлімінде жинақталып, ондаған жылдар бойы жүргізілген зерттеулерден кейін де олардың көпшілігі шешілмегендігі туралы қорытындыға келдік. Үшіншіден, жас азаматтар он сегіз жасқа толғаннан кейін дауыс беру құқығын алғанда өздерінің саяси көзқарастары мен қалауларында жаппай өзгерістерге ұшырамайды. Ал соңғысы, Алматының жоғары оқу орындары мен студент жастардың шоғырлану үрдісі бар ірі қала ретіндегі мысалында жүргізілген салыстырмалы талдау жастарға саяси ықпал етудің негізгі құралдары мен тетіктерін анықтап, саяси құндылықтарды қалыптастыру процесін белгіледі, сондай-ақ агенттердің рөлін және олардың студент жастардың саяси санасына әсерін ашты.

Зерттеудің мақсаты студент жастардың саяси әлеуметтенуін зерттеу және салыстырмалы талдаудың артықшылықтарын қолдана отырып, олардың саяси мінез-құлқы мен белсенділігін қалыптастырудағы ұлттық университеттердің рөлін анықтау.

Диссертацияның гипотезасы: (1) Жастардың саяси әлемге деген қызығушылығы, көбінесе, олардың әлеуметтенетін ортасымен анықталады. Олар өздерінің көзқарастары мен мінез-құлқын нақты жағдайға бейімдейді. (2) Студент жастардың саяси әлеуметтенуі саяси қатысудың дәстүрлі түріне қарағанда азаматтық қатысу арқылы жүзеге асырылады және жастар әлеуметтік-саяси өзгерістерді ілгерілетуде барынша тиімді пайдаланады.

Зерттеу жұмысының нысаны. Ірі қаланың студент жастары (Алматы қ. мысалында).

Диссертациялық зерттеудің пәні. Студент жастардың саяси әлеуметтенуі.

Зерттеу міндеттері:

– жастардың саяси әлеуметтенуі жағдайында саяси сана мен көзқарасты қалыптастырудың тетіктері, модельдері, институттары туралы әлеуметтік ғылымдардың теориялық көзқарастары мен ғылыми тұжырымдамаларын жүйелеу;

– саяси тәжірибені беру мен меңгерудің әлеуметтік агенттерін және студенттің өзін-өзі қабылдауына сәйкес саяси жүйеде түсіну, өзара әрекеттесу және әрекет ету қабілетіне ықпал ететін факторларды талдау;

– жастардың қатысу мәдениеті мен мүмкіндіктерімен ерекшеленетін Алматы қаласындағы жастардың белсенділігіне салыстырмалы талдау жүргізу

– Интернет технологиялар, жана медиа және әлеуметтік желілердің дамуы жағдайында саяси әлеуметтенудің ерекшеліктерін анықтау;

– демократиялық құндылықтарды дамытудағы студент жастардың азаматтық және саяси белсенділігін айқындау;

– Қазақстанның алдыңғы қатарлы жоғары оқу орындары ретінде ұлттық университет студенттерінің қазақстандық қоғамдағы азаматтық-құқықтық мәдениет, саяси жүйе, патриотизм туралы түсініктеріне және жеке тұлғаның саяси мәдениеті мен азаматтық қасиеттерін қалыптастырудағы университеттік білім мен студенттік өмірдің рөлін талдау жатады.

Зерттеудің теориялық және әдіснамалық негіздері. Саясат субъектісі мен қоғамның әлеуметтік-саяси жүйесінің өзара іс-қимылын түсіндіретін саяси әлеуметтенуді зерттеудің келесі теориялық және әдістемелік негіздер пайдаланылды: 1) құрылымдық функционализм теориясы, оған сәйкес әлеуметтік жүйелер саяси жүйенің тұрақтылығы үшін, сондай-ақ ішкі қауіпсіздік үшін қажетті белгілі бір міндеттерді орындауға бейім; 2) қақтығыс теориясы, ол адамдардың саяси қатысуындағы өз мүдделерімен байланысты. Әр түрлі топтардың мүдделерінің қақтығысына байланысты саяси әлеуметтенуде топтық айырмашылықтар бар; 3) рационалды таңдау теориясы, оған сәйкес саяси қатысу адамдардың ұтымды таңдауына негізделеді; 4) символдық интеракционизм, оның өкілдері әлеуметтік өзара әрекеттесуді зерттеу адамның мінез-құлқын түсінудің кілті деп санайды; 5) саяси әлеуметтенумен байланысты элита теориясы мен айналымы, өйткені саяси жүйелер мен саяси мәдениетті түсіну көпшілікке саяси жүйеге қатысуға көмектеседі; 6) Кольбергтің моральдық даму теориясы моральдық даму әділеттілікті түсінуді және саяси әлеуметтену процесімен байланысты деп болжайды, себебі ол азаматтық және саяси белсенділік кезеңдері туралы түсінік береді.

Жұмыстың эмпирикалық базасы. Бұл зерттеу жұмысы сипаттамалық болып табылады және аралас әдіс дизайны қолданылды. Аралас әдістің дизайны құбылыс туралы жан-жақты түсінік беру. Зерттеу жұмысымызда аралас әдісті балама көзқарасты да қарастыруға көмектеседі. Бұл зерттеу құбылыстың біртұтас көзқарасын сипаттау үшін деректердің үш түрі пайдаланылды.

Біріншіден, студент жастардың саяси әлеуметтенуіндегі процестерді сипаттау және түсіндіру үшін зерттелетін проблематиканы салыстырмалы

талдауды қолдану. Екіншіден, деректерді жинау үшін дербес құрастырылған сауалнама пайдаланылып, Алматы қаласының ұлттық жоғары оқу орындарының студенттеріне сауалнама жүргізілді. Деректер 2022 жылдың 25 қаңтары мен 20 ақпан аралығында жиналды. Алынған мәліметтер жынысы, қала, ауыл және оқу бағыттары бойынша және статистикалық тұрғыдан өңделді. Респонденттер бакалавриат бағдарламасының студенттері арасынан таңдалды. Сауалнамаға 711 студент қатысты. Үлгі 305 ер адамнан (42,9%) және 407 әйелден (57,1%) тұрды. Үшіншіден, студенттердің елдің саяси мәселелерін қабылдауы, олардың саясатқа қатысуы және университеттік білім берудің студенттердің демократиялық көзқарастарына әсері туралы гайд сұхбатын қолдана отырып, фокус-топтық пікірталас қолданылды. ФТП-қа 14 студент қатысты.

Қорғауға ұсынылатын негізгі қағидалар (дәлелденген ғылыми болжамдар және жаңа білім болып табылатын басқа да тұжырымдар):

1. Саяси әлеуметтенудің теориялық тұжырымдамасы әлеуметтік-саяси ғылымдардың классиктерінің ілімдерінде де, қазіргі және постмодерндік көзқарастарда да байқалады. Марксистік идеологиялық бағдар мен таптық сана саяси белсенділіктің қозғаушы факторлары; билік пен көшбасшылықтың веберлік тұжырымдамасы жауапты іс-әрекеттер саяси мақсаттарға жетудің құралы деп болжайды; Durkheim бойынша, білім саяси әлеуметтенудің маңызды факторы адамдарды қоғамның өміріне қатысуға дайын азаматтарға айналдырады; Habermas саяси қатысудың әртүрлі формаларын ажыратады және бұқаралық ақпарат құралдарының демократия үшін маңыздылығын атап көрсетеді; Althusser тұжырымдамасы бойынша мемлекеттік аппарат идеологиясы азаматтардың саяси әлеуметтенуіне әсер ету тетігі ретінде қарастырылады.

2. Әлеуметтену белгілі бір жағдайда қалай әрекет ету керектігін шеше алатын адамдар қолданатын басым нормаларды іштей қабылдауды қамтиды. Әлеуметтенудің негізгі агенттері – белгілі бір саяси бағытты тікелей дамытатындар – бұл отбасы, қатарластар тобы, білім беру мекемелері. Қазіргі шындықта адамның саяси бағытына әсер ететін басқа да күшті дәлелдер мен фактілер бар: бұл жаңа медиа, әлеуметтік желілер, гендер, аймақ, діни бағдарлар, өмірлік цикл мен ұрпақ. Жаңа медиа жүйенің күрделілігі қолжетімді мазмұнның әртүрлілігінде көрінеді. Бүгінгі таңда 18 бен 29 жас аралығындағы адамдардың 90%-ы әлеуметтік желілерді пайдаланады.

3. Зерттеулер бойынша әлеуметтендіру агенттерінің қайсыбірінің әсері күштірек екендігі туралы нақты деректер жоқ. Алайда интернет технологиялармен тікелей байланысты жаңа медиа және әлеуметтік желілерді шексіз, цензурасыз тұтыну миллениалдардың саяси әлеуметтенуінің ерекшеліктерін сипаттайды. Өйткені жаңа медиа алдыңғы медиа құралдарына қарағанда мүлдем басқа құрылым мен ықпал ету күшіне ие. Біріншіден, интернет желісіндегі саяси контенттер тұтынушыларды ақпараттандыру үшін емес, оларды әлеуметтік желі өнімдеріне көбірек тарту үшін қолданылады. Ал қазіргі студенттер олар нағыз сандық аборигендер, миллениалдар, Y-ұрпақ. Екіншіден, автоматтандырылған агрегаторлар адамның ақпараттық ортамен

қарым-қатынасына әсер етті, яғни іздеу жүйелері пайдаланушыларды жақсы кіретін әрі қаржыландырылатын сайттарға бағыттайды.

4. Студент жастар саясиленбаған, саяси қатысудың әртүрлі альтернативті әдіс-тәсілдерін таңдайды. Студенттер өздерінің наразылықтарын жеткізуде шығармашылық тәсілдердерді іздейді және әділетті, тең және тұрақты болашақты талап етеді, олар қоғамдық саясат пен наразылық акцияларына көбірек қатысады. Студенттер өздерін толғандыратын мәселелер бойынша шаралар қабылдайды және оң өзгерістерге алып келу барынша үшін күш салады, олардың мақсаттылығын, демократиялық қағидаттарды нығайту жөніндегі белсенділігі қоғамдағы қазіргі жағдайдың өзгеруіне көбірек пайда әкеледі деп санайды.

5. Ерте саяси әлеуметтену кезінде жастар өздерінің саяси акторлар ретіндегі әрекеттерін біле бастайды және өздерінің саяси ерекшеліктерін дамыта бастайды. Жастар белсенділігін салыстырмалы талдаудың нәтижелері әсер етудің үш тобын ажыратуға мүмкіндік береді: микро, мезо және макро деңгейлердің әсерлері, ал микро деңгейлердің әсерлері «ересектер» мен «қатарластар» көзқарастарымен байланысты белсенділік жолында айқын көрінеді, мезо деңгейлерінің әсері студенттік ұйымдар мен қоғамдық қозғалыстар жолында басым және жаппай белсенділікте басым болатын макро деңгейлердің әсері.

6. Университеттік білім студенттердің либералды құндылықтар мен көзқарастарға қатысты әлеуметтенуіне ықпал ететіндігі туралы дәлелдер өте шектеулі. Қазақстандық жоғары оқу орындарында студенттердің әрқайсысының тәжірибесі мен даралығының алуан түрлілігін қамтитын саяси әлеуметтену мен бірегейлікті дамыту процесі когнитивтік сипатта болады. Әлеуметтік пәндер кешенін қамтитын оқу бағдарламалары жастарды азаматтық мәселелеріне дайындау мақсатында саяси оқиғаларды интроспекциялауға және саяси жүйені сыни тұрғыдан түсінуге ынталандыратын оқыту стратегияларының жоқтығын өтей алмайды.

Зерттеудің негізгі ғылыми нәтижелері:

– Саяси жүйедегі әртүрлі теорияларды, тұжырымдамаларды, көзқарастарды және саяси сәйкестілік, саяси қатысу, белсенділік, құндылық пен көзқарас, бағыт, саяси партияға көзқарас, мінез-құлық ниеттері туралы теориялық-әдістемелік және эмпирикалық зерттеулерді салыстырмалы талдау негізінде саяси әлеуметтену туралы түсінік қоғамның саяси өміріне жастардың әлеуметтік қатысуына алып келетін қазіргі заманғы түсіндірмесінде тұжырымдалды.

– Әлеуметтену агенттерін қарастырудың кеңейтілген талдауы әлеуметтену агенттерінің жіктелуі дәстүрлі тәсілден асып түсетінін тереңірек түсінуге әкелді, өйткені жылдам технологиялық өзгерістер ақпарат алу тәсілдерін өзгертті, отбасылық ықпал ету модельдерінің өзгеріске ұшыратты, гендерлік теңсіздік мәселесі, аймақтық ерекшелік, демократияның даму деңгейі, діни бағдарлар, өмірлік цикл мен ұрпақ жастардың саяси әлеуметтенуінде маңызды рөл атқарады.

– Қазақстандық жастардың саяси белсенділігі ұлты, діні, нәсілі, білім деңгейі, географиялық орны, жынысы және т.б. сияқты демографиялық факторларға тікелей байланысты емес екені анықталды.

– Жастардың саяси әлеуметтенуінің қалыптасуына әсер ететін көптеген әлеуметтік идентификаторлар әлеуметтік (отбасы), мәдени (бірегейлік) және саяси ортаның (мінез-құлық/қатысу) тоғысқан жерінде көрінетіні анықталды.

– Қазақстандық жастардың құндылықтары мен ұлттық бірегейлігін қалыптастыру ұжымдық дискурс пен жеке тәжірибе арасындағы өзара әрекеттесу нәтижесінде жүзеге асатыны көрсетілген. Бұл өзара әрекеттесулер «бізді» және «басқаларды» жасайтын үлкен қауымдастық нарративінде жастардың белсенділігін қалыптастыратын саяси әлеуметтенудің бөлігі болып табылады.

– Студент жастардың күнделікті өмірінің барлық аспектілеріне еніп, олардың саяси әлеуметтенуіне әсер ететін маңызды фактор болып табылатын құрылымдалмаған және құрылымдалған білім беру жүйелерінің әсері ашылды.

– Қазақстандық жастардың саяси процеске қатыспауы әрекетсіздік және саяси мүдделердің жоқтығынан емес, керісінше олардың саяси құрылымға деген қызығушылығы мен сенімінің жоқтығы екені анықталды.

Ғылымның даму бағыттарына немесе мемлекеттік бағдарламаларға сәйкестігі. Зерттеу 2012 жылғы 14 желтоқсандағы «Қазақстан-2050» Стратегиясының: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты», 2017 жылғы «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» бағдарламалық мақаласының, Мемлекет Басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың 2019 жылғы 2 қыркүйектегі Қазақстан халқына «Сындарлы қоғамдық диалог – Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі» атты Жолдауының, Мемлекет Басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың 2020 жылғы 1 қыркүйектегі Қазақстан халқына «Жаңа жағдайдағы Қазақстан: іс-қимыл кезеңі» атты Жолдауының негізгі ережелеріне, Мемлекет Басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың 2021 жылғы 1 қыркүйектегі «Халық бірлігі және жүйелі реформалар – ел өркендеуінің берік негізі» атты Қазақстан халқына Жолдауы, Мемлекет Басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың 2022 жылғы 1 қыркүйектегі «Әділетті мемлекет. Біртұтас ұлт. Берекелі қоғам» атты Қазақстан халқына Жолдауы және өзге де нормативтік құжаттармен өзара байланысты.

Зерттеу нәтижелерін сынақтан өткізу және енгізу. Диссертация Абай атындағы ҚазҰПУ Саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасында талқыланды (№10 хаттама) және қорғауға ұсынылды. Диссертациялық жұмыстың негізгі ғылыми нәтижелері халықаралық ғылыми-теориялық конференцияда және 6 мақала ғылыми журналдарда жарияланды.